

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розглянуто місце та роль сільського господарства на сучасному етапі розвитку економіки України та досліджені особливості діяльності фермерських господарств. Виявлені основні організаційно-економічні проблеми розвитку фермерського господарства в Україні, які пов'язані з відсутністю власного капіталу, умов вільного доступу до кредитів, а також з неадекватним співвідношенням між цінами на технічні засоби та сільськогосподарську продукцію. Проаналізовано масштаби та тенденції розвитку фермерських господарств в Україні, місце їх серед інших сільськогосподарських виробників, в тому числі в розрізі областей України. Акцентовано на необхідності посилення ролі державної політики щодо підтримки фермерських господарств, які можуть стати провідними в сільськогосподарському виробництві, втягувати в цей рух особисті селянські господарства населення. Проаналізовано вплив змін від 31.03.2016 року до Закону України «Про фермерське господарство» на подальший розвиток фермерського руху в Україні.

Ключові слова: фермерське господарство, сімейні фермерські господарства, аграрний бізнес, аграрне виробництво, аграрний ринок, агрострахування, інтеграція фермерських господарств, державна підтримка.

Осипова Марія, Добрава Наталія

ФЕРМЕРСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: ОСОБЕННОСТИ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Рассмотрено место и роль сельского хозяйства на современном этапе развития экономики Украины и исследованы особенности деятельности фермерских хозяйств. Выявлены основные организационно-экономические проблемы развития фермерского

хозяйства в Украине, связанные с отсутствием собственного капитала, условий свободного доступа к кредитам, а также с неадекватным соотношением между ценами на технические средства и сельскохозяйственную продукцию. Проанализированы масштабы и тенденции развития фермерских хозяйств в Украине, место их среди других сельскохозяйственных производителей, в том числе в разрезе областей Украины. Сделан акцент на необходимость усиления роли государственной политики поддержки фермерских хозяйств, которые могут стать ведущими в сельскохозяйственном производстве, вовлекая в это движение личные крестьянские хозяйства населения. Проанализировано влияние изменений от 31.03.2016 года в Законе Украины «О фермерском хозяйстве» на дальнейшее развитие фермерского движения в Украине.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, семейные фермерские хозяйства, аграрный бизнес, аграрное производство, аграрный рынок, агрострахование, интеграция фермерских хозяйств, государственная поддержка.

Osyova Marya, Dobrova Natalia

FARM ENTERPRISES OF UKRAINE: FEATURES, PROBLEMS, POSSIBILITIES OF DEVELOPMENT

The place and role of the agricultural sector at the modern stage of development of Ukraine economy were considered and specialty of the farm enterprises' activities were investigated. The main business developing problems of the farm enterprises in Ukraine were disclosed which are connected with the owned capital absence, free credit access and also with unequal balance between the technical equipment prices and agricultural products. The range and trends of development of farm enterprises in Ukraine were analyzed, their place among the others agricultural producers including Ukrainian regions perspective. The necessity of consolidation of the national policy farm enterprises support was focused, which could be the leaders of agricultural industry, involves in that project private households. Analyzed the impact of changes from 31.03.2016 years in the Law of Ukraine "On the farm" on

the further development of farmers ' movement in Ukraine.

Keywords: Farm enterprise, family farm, agribusiness, agricultural industry, agricultural market, agricultural insurance, farm enterprises' integration, government support.

Постановка проблеми. Сільське господарство в Україні найбільш динамічно розвивається на протязі останніх років та є локомотивом розвитку економіки у сучасних умовах. Вагомий вклад сільського господарства у валовому продукті та експорті країни. Це обумовлено дією різних факторів впливу серед яких є те, що державою зроблено реальні кроки з формування нової аграрної політики. Але багато питань з формування стратегічних питань аграрного розвитку є не вирішеними, потребують подальшого обговорення. Так, на сучасному сільськогосподарському ринку України функціонує багато різних форм господарювання, темпи розвитку яких не є однаковими та різних етапах формування аграрного ринку. При цьому спостерігається також диференційовані ступінь впливу та підтримка їх державою, які потребують відповідного корегування з урахуванням тенденцій розвитку різних секторів сільського господарства та сільського розвитку.

Дослідження вітчизняних учених, досвід і практика організації світового сільськогосподарського виробництва свідчать, що одними найбільш ефективними господарствами, що ґрунтуються на принципах підприємницької діяльності, належить фермерським господарствам. Підприємницькі структури аграрної сфери економіки, у тому числі і фермерські господарства, у процесі своєї діяльності стають учасниками конкурентної боротьби за споживача і можливість їх виживання залежить від здатності ефективно та в комплексі використовувати всі свої переваги над конкурентами.

Забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств вимагає розробки відповідних заходів, які б дозволили їм пристосовуватись до змін існуючого ринкового середовища та посилення конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам проблем становлення, організації та функціонування та розвитку фермерських господарств в Україні присвячено багато публікацій вітчизняних вчених.

Так, питанням теорії фермерства, його суспільної та виробничої специфіки була присвячена низка наукових праць, в яких вчені показали зародження нової форми господарювання на селі, адаптацію сільського населення до нових умов життя. Науковці особливу увагу приділяли вивченню результатів і наслідків аграрних реформ, діяльності фермерських господарств, визначенню їх місця у структурі аграрного виробництва, соціально-економічному розвитку України і регіонів. На цьому фоні виділяються роботи Ю.О. Бугуцького, В.В. Липчука, О.І. Пахольчука та ін. [1–3]. У цих працях визначені основні чинники, що стримували розвиток фермерства як підприємництва і способу сільськогосподарського життя.

Методологічні та практичні аспекти функціонування фермерських господарств у процесі ринкових перетворень в аграрній сфері економіки знайшли своє відображення в чисельних наукових вітчизняних вчених: С. Мочерного, В. Горьового, В. Збарського, В.Я. Мессель-Веселяка, Ю. Богуцького та інших.

Наукові роботи В.К. Збарського присвячені питанням щодо ефективності функціонування фермерських господарств та становлення механізму державної підтримки фермерських господарств. Він зазначав, що за умови правильної організації економічного механізму функціонування, фермерські господарства можуть досягти досить високого рівня розвитку, маючи на увазі раціональну побудову економічних взаємовідносин фермерських господарств як в них самих, так і з зовнішніми структурами [4].

Багато науковців досліджують механізм державної підтримки фермерів, соціально-економічні умови їх розвитку, систему ресурсного забезпечення господарств. Їх роботи вирізняються аналітичною і науковою глибиною. Особливий інтерес становлять роботи А.В. Баляна, І.М. Бурдейного, Л.О. Мармуль [5-7]. Вони зазначили, що фермерські господарства поступово займали серйозні позиції в структурі виробництва сільськогосподарської продукції, вирішенні соціальних питань села.

З викладеного видно, що наукові надбання стосовно проблем розвитку фермерства характеризуються нагромадженням значного фактичного матеріалу, визначенням методологічних основ дослідження, обґрунтуванням соціально-виробничого потенціалу фермерських господарств і чинників, які стримують фермерський рух

у державі та регіонах. Однак вимоги сьогодення, зокрема неузгодженості в організаційній структурі вітчизняного сільськогосподарського виробництва, особливості організації та управління сучасним фермерським господарством, диктують потребу подальших досліджень функціонування фермерства як прояву ринкових перетворень у сільському господарстві.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних організаційно-економічних проблем розвитку фермерського господарства в Україні та державної політики щодо підтримки цієї галузі національної економіки; аналіз впливу на розвиток фермерського руху змін у законодавстві України «Про фермерське господарство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна – велика аграрна держава. Її сільське господарство – одна з основних галузей матеріального виробництва, що відіграє важливу роль у житті суспільства. Одним із важливих елементів цього відродження для національної економіки є розвиток фермерських господарств, які є важливою частиною розвитку українського сільського господарства.

Як свідчить світовий досвід, фермерське господарство є однією з найбільш перспективних і ефективних форм господарювання, з високою агрокультурою, належним рівнем організації виробництва, бережливим відношенням до землі та оптимальною впорядкованістю території. Але в Україні цей рух тільки починає розвиватися про що свідчать наступні факти. Так, у 2015 році по чисельності ведучу позицію займають фермерські господарства – 71,2% всіх діючих підприємств, господарські товариства займають 17%, а приватні підприємства – лише 8,0%. Разом з тим, у 2015 році у загальному обсязі валової продукції сільського господарства основна частка належить господарствам населення - 44,9%, а решту створюють сільськогосподарські підприємства – 47,2% та фермерські господарства - 7,9%. Таким чином, не зважаючи на розгалуженість фермерських господарств, їх частка у загальному обсязі валової продукції є не досить значною у порівнянні з господарствами населення та сільськогосподарськими підприємствами, але позиції фермерських господарств укріплюються з кожним роком: частка виробленої сільськогосподарської продукції ними збільшилась з 1,7% у 2000 році, до 5,0% у 2010 році і до 7,9% у 2015 році [10].У

сільськогосподарському виробництві нашої держави зайнято 4,9 млн. чоловік або 24,4% від загальної чисельності, що значно більше, ніж у розвинутих країнах світу. Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, в якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80% всіх сімей [8]. При цьому вони працюють за межами правових засад підприємництва, їх праця є формою само зайнятості та вони не мають соціальної захищеності. По суті на сучасному етапі така зайнятість є формою виживання сільських жителів в умовах відсутності інших місць працевлаштування.

Фермерство за останні два десятиліття стало традиційною формою ведення сільського господарства. Такі господарства виробляють широкий спектр продукції для внутрішніх потреб та експорту [9]. Фермерські господарства стали активно розвиватися на початку 90-х років минулого століття у зв'язку з введенням нових нормативно-правових документів, які стимулювали достатньо бурхливий розвиток фермерства. Якщо в 1990 році було зареєстровано лише 82 таких господарства, які в своєму користуванні мали 2 тис. га сільськогосподарських угідь, то у 2010 році їх кількість становила вже 41,7 тисяч [10].

Кількість сільськогосподарських угідь які припадають на одне фермерське господарство становило у 2015 році 134,5 га. Треба відмітити, що при цьому спостерігається велика розпорошеність в розрізі регіонів. Так, на Закарпатті фермер може обробляти 3-5 га, а в Одеській, Миколаївській областях - 300-400. Окремі ж фермерські господарства мають до 10 тис гектарів [11].

У виробничій діяльності фермерських господарств, як і інших сільськогосподарських підприємств, важливе значення має розмір землекористування. Відповідно до площі землі кожний фермер визначає напрям виробництва, його ефективність та можливості реалізації надлишків продукції. У користуванні фермерів у 2015 році перебувало 4344,8 тис га, а у 2014 році – 4621,7 тис га сільськогосподарських угідь, що на 229,8 га менше ніж у 2014 році. Із 4391,9 тис га, які нині знаходяться у користування зареєстрованих фермерських господарств 4263,6 тис га це рілля. У середньому на одне фермерське господарство припадає 113 га, з яких 109,7 рілля [10].

В останні роки спостерігається уповільнення темпів росту кількості фермерських господарств. На рис.1 представлена динаміка

кількості фермерських господарств в Україні. Так, на 1 листопада 2015 року кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 32303 одиниць, проте в 2014 році їх чисельність складала 33084 одиниць. Таким чином у 2015 рік чисельність зареєстрованих фермерських господарств зменшилася на 781 одиниць (2,42%) [10].

Найбільше фермерських господарств у 2015 році зареєстровано на території Одеської області 5090 одиниць (у 2014 році кількість фермерських господарств складала 5153 одиниці). Значна кількість фермерських господарств зареєстрована у Миколаївській області – 3883 одиниць та Дніпропетровської області – 3351 фермерське господарства.

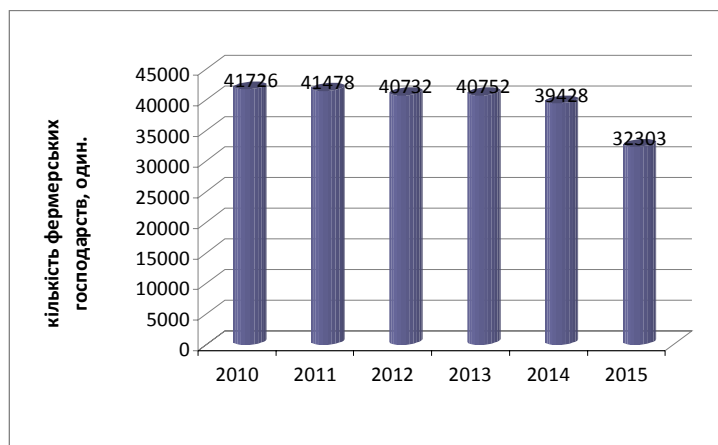

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні (складено за даними [10], у 2014-2015 рр. без урахування АРК та окупованих територій Донецької та Луганської областей)

У більшій частині країни в період з 1 листопада 2014 р. по 1 листопада 2015 р. кількість фермерських господарств зменшувалася. Проте десять регіонів зуміли наростити кількість фермерських господарств. Серед таких областей Дніпропетровська, Львівська, Полтавська, сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська.

Найістотніше побільшало фермерських господарств на Полтавщині, там за 2014-2015 роки додалось 92 господарства, у 2015

році їх кількість склала 1941 одиниць, площі земель зросли з 223,2 тис га у 2014 році до 232 тис га у 2015 році. Плюс 69 фермерських господарств на Харківщині з 1195 до 1264 (за 2014-2015 роки), а площі земель скоротилися з 266,6 тис га до 252,4 тис га. Прирости відбулися на Черкащині (+61 господарство) досягнувши у 2015 році кількості 1345, площа угідь нині 152,4 тис га проти 147 тис га. У 2015 році плюс 48 фермерських господарств на Хмельниччині, їх кількість склала 1413 одиниць, площа земель у 2015 році становить 135,8 тис га проти 129,1 тис га роком раніше [10].

Розвиток фермерського руху визначається багатьма факторами, серед них значними є нормативне-правове регулювання та державна підтримка. Згідно Закону України «Про фермерське господарство» фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [12].

З 01.05.2016 року набрали чинності Зміни від 31.03.2016 року до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств головним завданням якого - створити зрозумілий та максимально простий для громадян порядок утворення сімейних фермерських господарств. Зміни до Закону визначають, що фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства [13].

Основна концепція Змін до Закону полягає у тому, що відтепер фермерське господарство може бути організоване у формі юридичної особи або як фізична особа-підприємець.

Сімейне фермерське господарство має відповідати двом критеріям.

По-перше, у його господарській діяльності обов'язково використовується праця членів сім'ї. Залучити до роботи інших громадян можна, але виключно для виконання сезонних та окремих

робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

По-друге, керівником сімейного господарства обов'язково має бути один із членів родини. Тобто голова сімейного фермерського господарства не може доручати виконання своїх обов'язків людині, яка працює за контрактом.

Якщо у фермерського господарства немає статусу юридичної особи, воно може працювати на основі діяльності фізичної особи-підприємця. І матиме статус сімейного фермерського господарства, якщо у його роботі використовується праця членів родини фізичної особи-підприємця. У цьому випадку не буде потреби перереєстрації вже створених фермерських господарств, які відповідають зазначеним вимогам для отримання такого статусу, чи будь-якої перереєстрації, а відповідно й додаткових витрат, як грошових, так і часових.

З Закону витікає, що можна виокремити чотири форми фермерського господарства, а саме:

- 1) фермерське господарство – юридична особа;
- 2) сімейне фермерське господарство – юридична особа;
- 3) фермерське господарство – фізична особа-підприємець;
- 4) сімейне фермерське господарство – фізична особа-підприємець.

Прийнятий Закон має багато позитивних напрямків для розвитку приватної ініціативи на селі. По-перше, забезпечуються умови спрощеного порядку трансформації особистих селянських господарств в сімейні фермерські господарства, що спростить умови започаткування власного аграрного бізнесу. По-друге, реалізація Закону дозволить легалізувати та вивести в правове поле діяльність особистих селянських господарств та залучити їх до організованого аграрного ринку.

Планується, що внесені зміни до Законів України «Про фермерське господарство» та «Про особисте селянське господарство» нададуть потужний поштовх для розвитку кооперативного руху на селі, як ключового фактору формування достойного рівня життя на селі. Сімейні ферми можуть зайняти достойну позицію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, що сьогодні зроблено черговий крок для підвищення конкурентоспроможності селянських господарств, їх зміцнення та подальшого розвитку. Але реалізація

поставлених цілей можливо тільки за рахунок створення відповідних механізмів стимулювання реєстрації нових фермерських господарств, особливо у формі фізичної особи-підприємця. Для цього потрібна розробка відповідної державної цільової програми.

Однак, на нашу думку, цей Закон не зважаючи на внесені зміни, які є досить прогресивними, має деякі недоліки. Так, якщо зміни які стосуються фермерських господарств у якості юридичних осіб практично не визивають запитань, то питання стосовно фізичних осіб-підприємців, які можуть створювати фермерські господарства достатньо чітко не виписані.

Так, наприклад, щодо спрощеної системи оподаткування, то на четвертій групі мають право перебувати сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%. Також зазначається, що сільськогосподарській товаровиробник – це юридична особа, а тому фізична особа не може перебувати на четвертій групі оподаткування. Не чітко вказано в законі до якої групи спрощеної системи оподаткування будуть відноситися ті фермерські господарства, які зареєструють свої фермерські господарства у формі фізичної особи-підприємця.

Основними проблемами розвитку фермерського господарства України є відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства. Нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недоступним для більшості фермерів через їх дорожнечу. Фермери мають обмежене фінансове забезпечення своєї діяльності, якого ледве вистачає для придбання необхідних ресурсів для нового циклу виробництва. У свою чергу, перехід на більш вищий рівень господарювання передбачає додаткове залучення коштів.

Великою проблемою є також слабка матеріально-технічна база фермерських господарств. Так, наприклад, в фермерських господарствах в Одеській області з площею понад 500 га на 1 господарство припадає майже 10 тракторів, з площею до 100 га – 1 трактор на 2 господарства. В середньому на одне господарство зараз припадає 0,3 трактори, 0,07 комбайна [14].

В Україні на одне господарство припадає 0,86 трактора, 0,21 зернозбиральні комбайна, 0,47 сіялок або на 100 га землі припадає 0,75

трактора [10].

Ці показники дозволяють зробити висновок про низький рівень матеріально-технічної бази фермерських господарств, особливо тих, в яких невеликі розміри землі. Забезпеченість трудовими ресурсами також диференційована за окремими категоріями господарств.

Головною причиною недостатнього рівня матеріально-технічного забезпечення фермерських господарств є відсутність власного капіталу та умов доступу до кредитів, а також неадекватне співвідношення між цінами на технічні засоби та сільськогосподарську продукцію. Складність вирішення проблеми технічного забезпечення полягає і в тому, що техніка потрібна максимально наближена до розмірів фермерських господарств та їх виробничого спрямування.

В Україні немає кредитних механізмів підтримки малих фермерів, наприклад кредитні спілки, все ще перебувають на ранніх стадіях розвитку, не знайшли достатньої розповсюженості та не мають довіри серед фермерів. Комерційна банківська система не орієнтована на задоволення потреб малих фермерських господарств у кредитних ресурсах.

Комерційні банки попереджають, що кредити у 2016 році надаватимуть не під формальне, а реальне страхування. Однак, система агрострахування, яка склалася в Україні, не відповідає сучасним світовим стандартам. До 2008 року держава ще якимось підтримувала агрострахування, у бюджеті на це закладалися відповідні кошти. У 2015 році грошей на це у бюджеті не виявилось. Не відомо чи будуть виділені гроші у 2017 році. Тому фермерські господарства не матимуть достатніх стимулів, аби страхувати свої посіви, техніку, майно тощо.

Фермерські господарства не довіряють страховим компаніям, це ще пов'язано з тим, що якщо станеться якесь стихійне лихо, то отримати грошові кошти від страхових компаній буде надто важко, а може і зовсім неможливо. Тому до страхування селяни ставляться з пересторогою, а нерідко й зовсім його ігнорують.

Для рішення проблем агрострахування, по-перше важливо ухвалити Закон України «Про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції за державної фінансової підтримки».

Цей Закон повинен буди наближеним до кращих світових напрацювань, які є в західноєвропейських країнах, в Канаді. Агрострахування дуже відрізняється від усіх інших видів страхування автомобілів, майна. Тут дуже велике значення мають кліматичні умови. Модель агрострахування передбачає створення Державної агенції, пулу страховиків і механізму співпраці між трьома суб'єктами: Держагенцією, страховиками і сільгоспвиробниками. Звісно, що така модель передбачає державну підтримку. У нас страхується лише 2-3% фермерських господарств, а в тій же Канаді – 80-90%. Це пов'язано з низьким рівнем поінформованості дрібних агровиробників. Вони не мають достатньої юридичної підготовки і часто страховики користуються цим, пропонуючи надто складні договори. Та й страхові компанії не володіють належним досвідом співпраці з дрібними сільгоспвиробниками. Тому і не знають, які послуги їм запропонувати, як налагодити з ними роботу [15].

Великою проблемою у фермерському господарстві є система ресурсного забезпечення і збуту. Системи ресурсного забезпечення і збуту, орієнтовані на невеликі обсяги постачання або доставки, потребу в яких відчують фермери, лише почали розвиватися. Обслуговуючі кооперативи, орієнтовані на ресурсне забезпечення та послуги фермерам у сфері маркетингу та збуту, які дозволяють придбання та продаж фермерами малих партій без упакування, погано розвинуті, або взагалі не існують. Також відсутнє бізнес-середовище в сільському господарстві, що дозволило б найефективнішим виробникам використовувати нові технології для збільшення власної продуктивності.

Крім вище названих проблем розвитку фермерського господарства можна виділити такі:

- 1) виділення недостатніх розмірів земельних наділів для ведення ефективного господарювання;
- 2) слабка державна фінансово-кредитна підтримка фермерства;
- 3) суб'єктивізм та подекуди негативне ставлення до фермерів представників виконавчої влади на місцях;
- 4) нерегульованість ринку збуту продукції аграрного сектора;
- 5) спотвореність у цінах на рослинницьку і тваринницьку продукцію на користь першої, що гальмує розвиток фермерства у

тваринництві;

6) відсутність необхідної величини стартового капіталу для створення фермерського господарства;

7) брак коштів для поновлення основних фондів, закупівлі поголів'я худоби, насіння, мінеральних добрив, засобів догляду за рослинами, необхідної техніки для механізації виробничого процесу і т. п.;

8) недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств;

9) велика кількість різних документів, яку необхідно оформити дрібному фермеру для отримання державної допомоги;

10) недорозвинута інфраструктура;

11) не в достатній мірі розвинені орендні відносини;

12) низьке та неефективне інформаційно-консультаційне забезпечення фермерів;

13) брак розфасовки насіння, гербіцидів та інших матеріалів дрібними партіями.

Одним з основних напрямків вирішення проблем фермерства є створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперацій.

Перехід фермерських господарств від зернової та олійної спеціалізації до овочевої і фруктової потребуватиме капіталовкладень у розвиток відповідної інфраструктури. Це перш за все складське та холодильне господарство та формування системи оптових селянських ринків, що необхідно для збереження врожаю та його в разі потреби швидкої реалізації. Тому що зберігати врожай, частково перезволожений через дощі, необхідно в спеціальних овочесховищах. Це допоможе зберегти якість продукції та мінімізувати коливання цін впродовж року. Тож необхідна розбудова складського господарства та розвиток заготівельно-збутової мережі через кооперацію фермерів.

Більшість вирощеної товарної продукції не знаходить покупців через відсутність можливості її продажу. До того ж, не всі виробники мають умови для тривалого її зберігання, тому багато продукції просто псується. Мережа заготівельно-збутової кооперації, яка існувала за радянських часів, була зруйнована, а натомість сучасна, ринкова ще не побудована. Влада здійснює перші кроки з налагодження кооперативних відносин на ринку сільськогосподарської продукції, які є вкрай необхідними, але не в

зможі розв'язати існуючу проблему. Кооперативний рух дуже повільно розвивається в Україні. Не дивлячись на кількість зареєстрованих обслуговуючих кооперативів, фактично діючих існує обмаль.

Створення власних кооперативів виробників з подальшою реалізацією продукції через оптово-продовольчі ринки, мережі супермаркетів, громадського харчування є бажаним результатом у розбудові сучасної заготівельно-збутової мережі. Такі кооперативи позитивно впливатимуть на формування цін, та як результат збільшать доходи фермерів.

Таким чином, вихід із скрутного становища в ринкових умовах багато фермерів бачить саме в створенні фермерських кооперативів, які являють собою добровільне об'єднання фермерів, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської діяльності. Основне призначення фермерського кооперативу – надання послуг його членам.

Такий вид кооперації сприяє: підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації продукції; розширенню доступу сільськогосподарських товаровиробників, особливо особистих селянських та фермерських господарств, до агросервісних послуг; удосконаленню для сільськогосподарських товаровиробників процесу реалізації продукції, більш ефективному використанню каналів збуту, досягненню міцних позицій на ринку, адаптації до ринкових умов; створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості, поліпшенню соціального захисту сільського населення, підвищенню рівня життя на селі.

Наступним напрямком вирішення проблем є інтеграція фермерських господарств із суміжними сферами АПК. Термін «інтеграція» означає організаційне поєднання технологічно пов'язаних між собою різнорідних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва кінцевого продукту і доведення його до споживача, а також досягнення на цій основі вищих економічних результатів.

Коли йдеться про агропромислову інтеграцію мають на увазі розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між

собою, технологічно й об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини. Посилення таких зав'язків є закономірним явищем. У процесі поглиблення суспільного поділу праці сільське господарство самостійно вже не може забезпечувати умови власного відтворення. Це зумовлено тим, що розвиток даної галузі все більшою мірою залежить від промисловості, що поставляє селу необхідні засоби виробництва. Їх питома вага в структурі спожитих матеріальних ресурсів знаходиться в межах 35—38%, тобто темпи й ефективність розширеного відтворення в сільському господарстві значною мірою залежать від розвитку першої сфери АПК — фондоутворюючих галузей, їх здатності забезпечити його знаряддями і предметами праці в необхідному обсязі, асортименті та якості.

Інтеграція сприяє:

а) істотному зменшенню втрат сільськогосподарської продукції, передусім тієї, що швидко псується, за рахунок зведення до мінімуму розриву між її збиранням і промисловою переробкою;

б) істотне зменшення втрат збільшення обсягу виробництва кінцевої продукції за рахунок утилізації нестандартної сільськогосподарської продукції та побічних відходів, які без інтегрованого виробництва повністю пропадають або використовуються нераціонально (так, тваринам нерідко згодуюють нестандартні овочі, фрукти тощо);

в) скорочення витрат на транспортування продукції до місць переробки на великих переробних підприємствах і на зустрічні завози продовольчих товарів для споживання місцевим населенням. Це особливо важливо в умовах високої вартості енергоносіїв [16].

Диференціація фермерських господарств також є одним з напрямків підвищення їх ефективності та вирішення проблем в функціонуванні та розвитку. Диверсифікація – означає оновлення (диференціацію) і товару, і ринку підприємства одночасно, вихід за межі основного бізнесу, яким підприємство займалось досі, проникнення в нові галузі та сфери економіки. Диференціація сприяє пристосуванню фермерських господарств до швидких структурних змін, робить фермерства менш вразливим до спадів у тих чи інших галузях, оскільки, володіючи підприємствами в різних сферах економіки, диверсифіковане господарство має змогу компенсувати

спад збуту на ринку одних товарів його зростанням на інших. Завдяки цьому диверсифіковані сільськогосподарські підприємства більш стійкі та конкурентоздатні ніж вузькоспеціалізовані. Вони мають можливість переливати капітал у найприбутковіші галузі.

Для фермерських господарств найбільш можливою є продуктова диференціація, наприклад, вирощування так званих нішевих культур.

Важливим питанням є соціальна участь фермерських господарств у розбудові сільських територій. Зростання економічної ваги фермерських господарств в аграрному секторі України спонукає до розгляду їх соціальної діяльності як головного внеску бізнесу в розбудову села.

Усі перелічені проблеми явно гальмують розвиток фермерських господарств України. Необхідно проводити ряд заходів для реформування цієї галузі. На даний момент проводиться державна підтримка фермерських господарств законодавчо визначена згідно Закону України «Про фермерське господарство». Серед виділених проблем особливе місце займає проблема державної підтримки фермерських господарств. Так малі фермерські підприємства фактично не відчувають державну підтримку, так як вона існує лише для великих підприємств. Фонд підтримки фермерів, який існує при Асоціації сільськогосподарських виробників України, не надає майже ніякої підтримки малим фермерам, тоді як у фінансуванні потребує майже кожне господарство.

Державна підтримка фермерських господарств здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, який є державною бюджетною установою та виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 року № 1102, фермерським господарствам надається фінансова підтримка на поворотній основі та конкурсних засадах терміном до 5 років у сумі до 500 тис. грн за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам». Кошти наданої фінансової підтримки на поворотній основі повертаються протягом до 5 років,

згідно графіку повернення, визначеному у договорі про надання фінансової підтримки фермерському господарству. Для забезпечення виконання зобов'язань фермерське господарство надає в заставу майно (рухоме, нерухоме).

Порядок і умови проведення конкурсу для надання фінансової підтримки фермерським господарствам затверджено наказом Мінагрополітики України від 02.09.2011 № 441.

У спеціальному фонді державного бюджету на 2016 рік за бюджетною програмою КПКВК 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам» передбачено досить незначне асигнування – в обсязі 15,8 млн. гривень. Таким чином, на 1 фермерське господарство припадає лише 0, 489 тис. грн.

Разом з тим, фермерські господарства можуть скористатися державною підтримкою за іншими програмами підтримки суб'єктів господарювання, які діють в агропромисловому комплексі [18].

Таким чином, підтримка здійснюється головним чином через Український державний фонд підтримки фермерських господарств і надається як на неповерненій, так і на поверненій основах. Повернена основа – це фінансова підтримка у визначеному розмірі, яку фермерське господарство зобов'язується повернути у зазначений у договорі термін.

На неповерненій основі кошти надаються на такі цілі:

1) відшкодування вартості розроблення проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства;

2) відшкодування частини витрат на сплату відсотків за користування кредитами комерційних банків і надання послуг, пов'язаних з обслуговуванням кредитів, зокрема, забезпечення гарантій кредитування банками фермерських господарств;

3) часткову компенсацію витрат на придбання першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля, будівництво тваринницьких приміщень, включаючи вартість проектно-кошторисних документів, а також на сплату страхових платежів;

3) пільгові умови кредитування й страхування фермерських господарств;

4) сприяння у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів фермерських господарств у навчальних закладах аграрного профілю.

Також багато державних програм з підтримки сільськогоспо-дарських виробників, наприклад, програма відшкодування відсоткових ставок за кредитами сільськогосподарським товаровиробникам, є недоступними для невеликих фермерських господарств [19].

Але всі ці програми недостатньо забезпечені відповідним фінансовим забезпеченням. Особливо це відчувається в останні роки. Спостерігається чутливе зменшення обсягів фінансування, що передбачені у бюджеті, оскільки дивотих, які фактично виділені коштів на ці цілі.

Висновки. Фермерські господарства є рівноправною формою підприємницької діяльності у сфері агробізнесу. За останні роки чисельність фермерських господарств з кожним роком зменшується, але водночас збільшується загальна площа, і лише в 2015 році спостерігалось зменшення загальної площі, яку займають фермерські господарства. Це може бути пов'язано з тим, що багато малих фермерських господарств припиняють свою діяльність, а великі та середні розширюють площі, беручи їх в оренду. Таке явище викликано тим, що дотації, субсидії та інші державні виплати фермерським господарствам розподіляються нерівномірно. Більша частина державної допомоги припадає на середні та великі фермерські господарства.

На сьогоднішній день існує багато проблем розвитку фермерського господарства. В першу чергу це недостатня фінансова підтримка з боку держави, проблеми кредитування, слабка матеріально-технічна база, недостатній розвиток інфраструктури.

Зважаючи на існуючі проблеми треба в першу чергу збільшення державної підтримки, квотування, інвестиційна допомога. Існує декілька провідних напрямків розвитку фермерських господарств на території України: поглиблення спеціалізації, кооперації, диференціації, інтеграція фермерських господарств із суміжними сферами агропромислового комплексу, корпоратизація фермерських господарств.

Таким чином, на даний момент існують багато проблем розвитку фермерських господарств, основним напрямком вирішення яких є збільшення державної підтримки та державного регулювання розвитку фермерських господарств.

Підсумовуючи, слід сказати, що фермерські господарства мають всі передумови для розвитку, а їх розвиток залежить від стабільності, як політичного так і економічного характеру. Уряд повинен створювати сприятливі умови для їх діяльності, а сам фермер зобов'язаний

дотримуватись принципу – отримання прибутку при збереженні і нарощуванні родючості ґрунтів, високої продуктивності земельних ресурсів, охорони земель від антропогенних та природних явищ.

Подальше утвердження фермерства як укладу може бути забезпечене лише на основі побудови стратегії його подальшого розвитку з урахуванням сучасного його стану, різноманітності типів фермерських утворень та в контексті подальшого розвитку сільського господарства. Основою її побудови є: існуючий стан розвитку господарств, можливості розширення виробничого потенціалу за рахунок пошуку відповідних ресурсів; оточення функціонування господарств, передусім такі його елементи, як очікування суспільства, ситуація на ринках збуту, конкуренція, економічна політика (інфляція, податкова і митна політики), політична і соціальна ситуації.

Згідно з проведеними дослідженнями інвестиції фермерських господарств доцільно концентрувати на таких напрямках:

- оновлення технічного парку й придбання новітнього обладнання;
- впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- реалізація інвестиційних проектів із придбання сільськогосподарської техніки – комбайнів, тракторів, автомобілів, сівалок та іншої техніки, будівництва сімейних молочних та інших ферм тощо;
- спрямування частини інвестицій на розвиток технологічної та виробничої інфраструктури, насамперед у будівництво об'єктів для приймання, доробки та зберігання сільськогосподарської продукції, а також розвиток добровільних об'єднань фермерських господарств;
- придбання комп'ютерної техніки і долучення господарств до глобальних телекомунікаційних інформаційних й обчислювальних ресурсів;
- спрямування частини інвестицій на участь у виставках, ярмарках, аукціонах, конференціях, семінарах й інших представницьких заходах;
- реалізація інвестиційних проектів з виробництва несільськогосподарських видів продукції та розвитку сільського зеленого туризму (агротуризму).

Враховуючи вагомість державної інвестиційної підтримки

фермерським господарствам у довгостроковій перспективі, необхідно забезпечити розвиток по наступних основних напрямках:

- збільшення обсягів прямого інвестування фермерських господарств;
- часткова компенсація банківських відсотків за наданий фермерським господарствам інвестиційний кредит на придбання сільськогосподарських земель, придбання техніки новостворюваними фермерськими господарствами, особливо створених у формі фізичних осіб-підприємців;
- часткова виплата відсотків за кредитами з метою ліквідації наслідків стихійних лих;
- гарантування сплати інвестиційних кредитів фермерськими господарствами, у тому числі і за лізинг новітніх машин та обладнання;
- дотації на впровадження новацій у сільськогосподарському виробництві, екологічно чистої продукції, а також по захисту рослин, догляду за внутрішньогосподарськими меліоративними системами, боротьбі з інфекційними захворюваннями тварин тощо;
- фінансова підтримка наукових досліджень та їх впровадження у господарствах малого і середнього агробізнесу;
- часткову компенсацію вартості дизельного палива фермерським господарствам;
- доплата фермерським господарствам за вироблену продукцію;
- фінансова допомога об'єднанням товаровиробників;
- стимулювання експорту сільськогосподарських продуктів.

Разом з тим, для більш динамічного розвитку сучасного аграрного сектору поряд з впливом вищеназваних факторів вельми суттєвим є реалізація завдання з адаптації сільського господарства України до вимог, які закладені Угодою про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Питання стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, їх застосування фермерськими господарствами, а також відповідність до європейських вимог є нагальними у сучасних умовах в Україні. Але висвітлення цих питань потребує окремих подальших досліджень.

Література

1. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні / Ю. О. Бугуцький // Економіка АПК. – 1998. – № 6. – С. 25-28.
2. Липчук В. В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка і проблеми становлення та розвитку / В. В. Липчук. – Львів : Вільна Україна, 1997. – 168 с.
3. Пахольчук О. І. Розвиток землекористування селянських (фермерських) господарств / О. І. Пахольчук // Економіка АПК. – 1997. – № 12. – С. 22-24.
4. Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін. Економіка сільського господарства: навчальний посібник для ВНЗ/ В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий А.А./ За ред. Збарського В.К., Мацибори В.І. - К: Каравела, 2010. – 213 с.
5. Балян А. В. Виробництво сільськогосподарської продукції у селянських (фермерських) господарствах області / А. В. Балян, Г. В. Спаський // Економіка АПК. – 1999. – № 9. – С. 29- 34.
6. Бурдейний І. М. Фермерство як ефективна форма господарювання на селі / І. М. Бурдейний // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 22-25.
7. Мармуль Л. О. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств: монографія / Л. О. Мармуль, О. Л. Гальцова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 204 с.
8. Стан ринку праці в сільській місцевості [Електронний ресурс] // Аграрний сектор України: інтернет-видання. – 2016. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc-8/>
9. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. [Електронний ресурс] /О. Маслак.- Агробізнес № 21 (316) листопад 2015р. Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/3999-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html>
10. Державна служба статистики України, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Українське фермерство: особливості, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://a7d.com.ua/agropoltika/aktualna_tema/firsthands/1827-ukrayinske-fermerstvo-osoblivosti-problemi.html

12. Закон України «Про фермерські господарства» № 973-IV від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.283.2&nobreak=1>.

13. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 21, ст. 406). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19/conv/print1460728392729014>

14. Аграрний сектор України. [Електронний ресурс]. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2014 році. - Режим доступу: <http://agroua.net/statistics/>

15. Українське фермерство: особливості, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://a7d.com.ua/agropoltika/aktualna_tema/firsthands/1827-ukrayinske-ferme_rstvo-osoblivosti-problemi.html

16. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibniki.com.ua/post-agropromislova-integraciya>

17. Аграрний сектор України. [Електронний ресурс]. Фермерські господарства. Тенденції економічного розвитку фермерських господарств. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-95/doc-96/>

18. Державна підтримка фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/3720>.

19. Добрава Н.В., Осипова М.М. Проблеми розвитку фермерських господарств України/ Добрава Н.В., Осипова М.М. //Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (23-24 червня 2016 р. м. Одеса). – Одеса, ОНЕУ, 2016. – С. 127-128.

20. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Державна служба статистики України; за ред. І. М. Жук; – К.: 2015. – 586 с.

1. Buhutskyi Iu. O. Rozvytok fermerskykh gospodarstv v Ukraini / Iu. O. Buhutskyi // Ekonomika APK. – 1998. – № 6. – S. 25-28.

2. Lypchuk V. V. Selianski (fermerski) gospodarstva: otsinka i problemy stanovlennia ta rozvytku / V. V. Lypchuk. – Lviv : Vilna Ukraina, 1997. – 168 s.
3. Pakholchuk O. I. Rozvytok zemlekorystuvannia selianskykh (fermerskykh) gospodarstv / O. I. Pakholchuk // Ekonomika APK. – 1997. – № 12. – S. 22-24.
4. Zbarskyi V.K., Matsybora V.I., Chalyi A.A. ta in. Ekonomika silskoho gospodarstva: navchalnyi posibnyk dlia VNZ/ V.K. Zbarskyi, V.I. Matsybora, A.A. Chalyi A.A./ Za red. Zbarskoho V.K., Matsybory V.I. - K: Karavela, 2010. – 213 s.
6. Burdeinyi I. M. Fermerstvo yak efektyvna forma hospodariuvannia na seli / I. M. Burdeinyi // Ekonomika APK. – 1999. – № 5. – S. 22-25.
7. Marmul L. O. Efektyvnist pidpriemnytskoi diialnosti fermerskykh gospodarstv: monohrafiia / L. O. Marmul, O. L. Haltsova. – K. : NNTs IAE, 2006. – 204 s.
8. Stan rynku pratsi v silskii mistsevosti [Elektronnyi resurs] // Ahrarnyi sektor Ukrainy: internet-vydannia. – 2016. – Rezhy m dostupu: <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc-8/>
9. Maslak O. Problemy ta perspektyvy fermerstva v Ukraini. [Elektronnyi resurs] /O. Maslak.- Ahrobiznes № 21 (316) lystopad 2015r. Rezhy m dostupu: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/3999-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html>
10. Derzhavnyi sluzhba statystyky Ukrainy, 2015 [Elektronnyi resurs]. – Rezhy m dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Ukrainske fermerstvo: osoblyvosti, problemy, perspektyvy [Elektronnyi resurs]. – Rezhy m dostupu: http://a7d.com.ua/agropoltika/aktualna_tema/firsthands/1827-uk
12. Zakon Ukrainy «Pro fermerski gospodarstva» № 973-IV vid 19 chervnia 2003 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhy m dostupu: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.283.2&nobreak=1>.
13. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerske gospodarstvo" shchodo stymuliuvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh gospodarstv (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2016, № 21, st. 406). [Elektronnyi resurs]. – Rezhy m dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19/conv/print1460728392729014>

14. Ahrarnyi sektor Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Naiavnist silskohospodarskoi tekhniky ta enerhetychnykh potuzhnosti u silskomu gospodarstvi u 2014 rotsi. - Rezhym dostupu: <http://agroua.net/statistics/>
15. Ukrainske fermerstvo: osoblyvosti, problemy, perspektyvy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://a7d.com.ua/agropoltika/aktualna_tema/firsthands/1827-ukrayinske-fermerstvo-osoblivosti-problemi.html
16. Andriichuk V.H. Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv. [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://posibniki.com.ua/post-agropromislova-integraciya>
17. Ahrarnyi sektor Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Fermerski gospodarstva. Tendentsii ekonomichnoho rozvytku fermerskykh gospodarstv. – Rezhym dostupu: <http://agroua.net/economics/documents/category-95/doc-96/>
18. Derzhavna pidtrymka fermerskykh gospodarstv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://minagro.gov.ua/node/3720>.
19. Dobrova N.V., Osypova M.M. Problemy rozvytku fermers'kykh gospodarstv Ukrainy/ Dobrova N.V., Osypova M.M. //Materialy III mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (23-24 chervnya 2016 r. m. Odesa). – Odesa, ONEU, 2016. – S. 127-128.

***Рецензент:** Балджи М.Д., д.е.н., проф., зав. каф. економіки та планування бізнесу Одеського національного економічного університету*

11.10.2016